

ראשית העיתונות ביידיש

[הדינסטאָגישִי קוראַנט וּהפּרייטאָגישִי קוראַנט*]

בספריית 'עץ חיים' של משפחת מונטזינוס באמסטרדם נמצאו עד לפני שני עשורים עותקים של העיתון הקדום ביותר ביידיש. עותקים אלה נעלמו באורח מיסתורי באמצע שנות השבעים. כל הנכתב כאן להלן מבוסס על תצלומים של עותקים אלה, הנמצאים ברשותה של ספריית הרוֹזֶנטאַליאַנָה באמסטרדם. התצלומים מכילים עותקים של 'עיתון יום שלישי' ו'עיתון יום שישי', שיצאו לאור באמסטרדם מיום ה'13 באוגוסט 1686 ועד ה'5 בדצמבר 1687. החוקר ל. פוקס משער, שבתקופה הזאת יצאו לאור גם עיתונים אחרים (Fuks 1969: 8), אלא שלא נותר מהם אפילו עותק אחד לרפואה.

העיתונים הודפסו תחילה בבית־הדפוס של אורי פייבוש הלוי (פוקס 1987) ולהלן — מה'6 ביוני 1687 — בבית־הדפוס של דוד קסטרוֹטרטאַס (Fuks & Fuks 1987; Fuks-Mansfeld 1984: 339-348). קסטרוֹטרטאַס הוציא לאור גם עיתון בשפה הספרדית, ואחר כך גם באיטלקית (די פורטו 1985: 63-64). העיתונים ביידיש אינם ממוספרים, על כן אין לדעת אם העיתון הופיע לפני התאריכים שבהם יש לנו עותק או אחריהם; בגיליון הראשון שבידינו אין כלל רמז, שבעצם מדובר בפרסום חדש, ואילו בעותק האחרון לא צוינה כלל הידיעה, שהנה לפנינו הגיליון האחרון. יתר על כן, אם העותק האחרון המצוי אינו האחרון שהודפס, אין אנו יכולים לדעת מה קרה עם העיתון בשעה שקסטרוֹטרטאַס חיסל את עסקי הדפוס שלו במהלך שנת 1688.

מפאת הביקוש הזעום יצא העיתון לאור רק ביום שישי, החל מה'5 באוגוסט 1687, לאמור: 'ווייל די דינשטאָגישע קוראַנט ניט אָפּ גיט, זוא וואַרט מן ביז ר"ח ניסן, הבא עלינו, אָלי וואוך נור אין פּרייטִיגִישִי קוראַנט דרוקן. עש זיי דאן עש מעכט פיל נייאָז פּאַסירן.' וּבאַשר ה'קוראַנט' מיום שלישי לא נפוץ מספיק, חיכו אפוא עד ראש חודש ניסן, הבא עלינו, והדפיסו רק את ה'קוראַנט' ביום שישי. עד אז אמנם קרו דברים חדשים רבים יותר].

גם בין ה'6 בדצמבר 1686 ל'18 בפברואר 1687 הופיע העיתון רק פעם בשבוע ('אָלי פּרייטִיגִישִי בעזרת השם'). בימי חג ומועד יהודיים לא הודפס העיתון; כך,

* 'קוראַנט' פּירושו 'קוֹרֵר', כלומר שליח, ואולי קרוז.

למשל, ביום כ' בניסן תמ"ו (3 באפריל 1687), שהיה ערב חג שני של פסח. ואז יצא לאור גיליון חד-פעמי ביום חמישי (ד'אָנערשטיג קוראַנט').

הופעתו של העיתון בידיש ברבע האחרון של המאה ה-17 באמסטרדם היתה ידועה, ורבים מחוקרי יידיש הזכירו אותו בפרסומיהם ואף סיפרו עליו. קיומו של העיתון מוזכר באורח תמציתי וללא דיון בספרם של מאקס עריק (עריק 1928: 18-19; 232), של ישראל צינברג (צינברג 1935: 401) ובכתבי מאקס ווינרייך (ווינרייך 1928 א: 265-266; 1928 ב: 679-383). ווינרייך, כמוהו כעריק, מגדיר את העיתון כ'די באָבע פֿון דער יידישער פרעסע' (הסבתא של העיתונות בידיש). תפקידו של העיתון היה להמציא מידע ותו לא ("האַט געדינט אויסשליסלעך דער אינפֿאַרמאַציע"). כמוהו כעיתונים הלא-יהודיים לא היתה רמתו גבוהה. כוונתו היתה לשקף את הלוך הרוח של זמנו. ואם רמתו, כאמור, לא היתה גבוהה, הרי לא העיתון אשם, אלא התקופה.

יעקב דא-סילבא ראזא (דא-סילבא 1937: 7-19) מרחיב וטוען, שהופעת העיתון — כמו גם של עיתונים לא-יהודיים — קשורה באירועי התקופה. שניים הם החשובים: המלחמה העקובה מדם בין הקיסרות האוסטרו-הונגרית ובין האימפריה העותומאנית והפחד מפני פלישת התורכים אל ליבה של אירופה, ומלחמות הדת — ובייחוד המאבק בין הקאתולים וההוֹנוֹטיים בצרפת — שגם הולנד היתה מעורבת בהן. על כן — טוען ההיסטוריון הספרדי-הולנדי — היו גם היהודים האשכנזים ('הויך-דייטשע אשכנזים') סקרנים למתרחש ביבשת אירופה. והם אמנם היו מעוניינים בעיתון בלשונם ('יידיש-דייטש צייטונג'), באשר הם פשוט לא ידעו לקרוא בשפות אחרות.

העיתון הביא ידיעות מסוגים שונים: ידיעות על יהודים, שדוגמתן לא הופיעו ב'גאָזטה' הספרדית המקבילה, ידיעות בעלות גוון סנסאציוני ומודעות על מכירות שונות, לרבות ספרים. לדעת דא-סילבא היה זה עיתון עממי. הוא גם מצביע על השפעות השפה ההולנדית על היידיש שבעיתון.

אופי הדיון והערכת העיתון לא השתנו מהותית אצל החוקרים שעסקו בנושא זה אחרי מלחמת העולם השנייה. הקשר וההשפעה האפשרית של ה'גאָזטה' הספרדית ל'קוראַנטן', שהודפסו אצל קסטר-טרטאס, נדונו על ידי טורי (טורי 1968: 314-316) וכן על-ידי פוקס (Fuchs 1969: 8-9; 1985: 14-15; 1987: 119-124), גם על-ידי כהן (Cahen 1985: 18-19). גם חנא שמרוק מזכיר את העיתון בדיונו על יידיש בהולנד במאות ה-17 וה-18 (שמרוק 1987: 132-133).

כל החוקרים חוזרים, פחות או יותר, על הסברה, שהעניין בעיתון זה אינו אלא בעצם קיומו וראשוניותו, וכן בהיותו מקור לידיעות בעלות אופי קוריוזי מובהק. וכשם ששלום-עליכם הגדיר את מנדלי מוכר-ספרים כ'סבא' של ספרות יידיש, נהגו החוקרים לגלות ב'קוראַנטן' את ה'סבתא' ('עיתון' בידיש — די צייטונג — הוא ממיין נקבה) של העיתונות בידיש.

אין לראות בהופעתו של העיתון בידיש מעין חזיון חדש, בבחינת יש מאין. בארצות אירופה השונות החלו להופיע עיתונים כבר בראשית המאה ה-17, והולנד לא יצאה מכלל זה. יתר על כן, מאחר שהולנד היתה המדינה המסחרית

החשובה ביותר ביבשת אירופה במאה הזאת, היו סוחריה מעוניינים עניין חיוני לדעת מה שיותר מן המתרחש בעולם הרחב. ואכן הוגשו לתושבי אמסטרדם וסוחריה עיתונים כמעט מדי יום ביומו: עיתון מקומי שהופיע באמסטרדם ואף עיתון שהופיע בהארלם הסמוכה לה (Schneider & Hemels 1979: 36-63).

היתה זיקה הדוקה בין העיתונות למסחר. הסוחרים שאבו מידע מן הפרסום בעיתונים באמצעות מכתבים או יומני מסע קצרים וארוכים מהם, שאנשי המסחר כתבו תוך כדי מסעותיהם. העיתון היה מסוגל להופיע מאחר שהמו"ל הפיק רווח מן התפוצה שהתרחבה והלכה. זאת ועוד, הסוכנים הרבים והשונים שטיפלו בענייניהם ועסקיהם של הסוחרים במקומות מגוריהם הרבים, שימשו גם כעין עיתונאים או כתבים השומרים על קשר של מידע – קודם כול אל הסוחר המעסיק אותם ואחר-כך גם לעיתונים השונים.

במערכת התקשורת הבינלאומית שימשה העיר ונציה באיטליה מעין מוקד בו נאסף חומר שהגיע מן הקיסרות העותומאנית וארצות המזרח. החומר הועבר לאמסטרדם דרך פראנקפורט. הסוכנים ההולנדים הרבים, שישבו בארצות הבאלטיות, שסוחרי הולנד שמרו על יחסי-מסחר הדוקים איתם, דאגו להמציא מידע מכל מזרח אירופה. וכן הלאה.

הקוראנטים ההולנדיים – בעיקר מאמסטרדם והארלם – היו מקור הידיעות העיקרי של העיתון בידיש. אפשר להיווכח, שכאשר העורך תרגם בחיפזון הסתננו לטקסט שלו ביטויים הולנדיים רבים. כך, למשל, כתב העורך בכ"ה בחשון תמ"ז (12 בנובמבר 1686, בטור 2): "די טירקישע פעסטונג (טעגערדין) האָט זיך אויך האַרט נעקיג גיהאַלטין אונ אַליז וואש דיא קיסרישי פון דער שטאַט מויאָר ביא טאָג האָבן אַוועק גישוסן, דאש זעלביגי האָבן דיא טירקן ביא נאַכט ווידר איין טייל דר פון פר ריכט." (המצודה התורקית טגדין החזיקה מעמד בעקשנות, וכל קטע של החומה, שהצבא הקיסרי הפגיו והרס במשך היום, חזרו התורקים ובנו מחדש במשך הלילה).

הביטוי 'האָרט נעקיג' הוראתו בהולנדית 'בעקשנות'. וכן מופיע (בי"ט בנובמבר תמ"ז) המשפט "אַ שיף האָט גישטראנט", כלומר: האניה עלתה על שרטון (השווה: Fuks 1985: 15).

אף כי הופיעו ידיעות אודות יהודים גם בעיתונים לא-יהודיים, כמו למשל הידיעות על שבתאי צבי (Van Wijk 1999: 7-27); לא-כל-שכן ברור, שעיתון יהודי לא יפסח עליהן. פוקס טוען, שהגאנטה הספרדית לא היתה מיועדת אך ורק ליהודי ספרד, אלא לציבור הרחב (בהולנד? מחוץ לרפובליקה?). מפני שלא היו בה ידיעות ספציפיות הנוגעות ליהודים, והעובדה שהמדפיס (קסטרו-טרטאס) היה יהודי אינה אלא מקרה (Fuks 1985: 14). מכאן חשיבותו המיוחדת של העיתון בידיש, שפנה כמובן לציבור יהודי, ואכן נתפרסמו בו ידיעות על יהודים וענייניהם.

מן הראוי לציין את המכתבים, שיהודים כתבו ושלחו ממקומות שונים לאמסטרדם, כמקור חשוב לידיעות אודות קהילות שונות. את הידיעות עיבד העורך לפי טעמו והבנתו, אך פרסם אותן בבחינת חומר אינפורמציה מוסמך. בדרך

כלל לא קל להפריד בין 'ידיעה כללית' לבין 'ידיעה יהודית'. ידיעות מסוג זה פותחות לפעמים במלים 'מאן זאָגט' [יש אומרים] או 'צײַטונג איז גיקומן' [הגיע עיתון].

למשל ידיעה מתאריך כ"ה בחשון — י"ב בנובמבר 1686 בעמ' 2 (טור 3), בתרגום לעברית: "כשהתורקים בטעגערדין הבינו, שהצבא שלהם נחל תבוסה, הם הניפו דגלים לבנים והגיעו להסכם כניעה והעברת השליטה על המצודה התורקית לידי מפקדי הצבא הקיסרי, ויחד עם הנשים שלהם והילדים פנו ויצאו מטעגערדין. מספרים, שבין העוזבים היו גם יהודים, אבל הצבא הקיסרי נתן זכות מעבר לכולם, ללא יוצא מן הכלל."

עורך העיתון היה איש ספר מובהק. שמו היה משה בר אברהם הגר. הוא גם עסק בפרסום והדפסת ספרים באמסטרדם, ואף מחוצה לה, בשלהי המאה ה-17 וראשית המאה ה-18. על פעילותו הענפה של ה'מסדר' (תואר שהוא נשא אצל המו"ל הראשון של הקוראנטן אורי פייבוש הלוי, אך לא אצל קסטרו־טרטאס) יש בידינו עדויות. אין ספק, שזה היה איש בעל כשרון, ידע ותעוזה (שמרוק וברטל 1986). אף על פי שהוא נאלץ לפעמים לעבוד בחיפזון כדי להספיק להוציא את העיתון במועדו (פוקס 1985: 15), הרי שמדובר כאן בעורך־מסדר, שמגע אצבעותיו ניכר גם באופי כתיבת הידיעות ועימודן במסגרת ארבעת העמודים הקבועים. משה בר אברהם הגר קיצר, עיבד וערך את הידיעות השונות. וכאשר נדמה היה לו, שהקורא יתקשה להבין מלה הוא צרף לה תרגום או הסבר. למשל: 'באן אוֹרֶר חרם'.

כל גיליון נשא בכותרתו את יום הופעתו: 'פרייטאָגשי קוראָנטן' — עיתון שהופיע ביום שישי וכד'. צוין התאריך העברי וגם הלועזי. עמודי העיתון היו קטנים (אוקטאבו) ובכל עמוד — שני טורים. אין אנו יודעים מה היה מחירו של כל גיליון בודד. ידוע לעומת זאת, שמחיר מנוי שנתי של עיתון הולנדי מאותה תקופה היה שבעה גולדן.

שני עניינים מתבלטים תוך כדי קריאת העותקים השונים ברצף. היו שבועות, שרק גיליון אחד הופיע בהם (ראה רשימה אצל דא־סילבא ראָזא 1937: 10-11) — ללא הסבר או התנצלות מצד העורך או המדפיס. ייתכן, שבקרב הקהילה הקטנה, שרוב חבריה גם התגוררו בשכנות, לא היה צורך בהסברים בכתב. העיקרון של הופעת עיתון קבועה וסדירה עדיין לא היה מושרש, לא אצל הקוראים וכנראה גם לא אצל המו"ל. יתר על כן, ניתן למצוא רישום תאריכים שגוי. במקרה אחד רשום תאריך עברי של השבת הקרובה (ו' בכסלו במקום ה' בכסלו תמ"ז / 22 בנובמבר 1686). גם על טעות זאת אין, כמובן, שום התנצלות או לפחות תיקון־טעות.

הידיעות מסודרות — בדומה לעיתונות הלא־יהודית — לפי סדר גיאוגרפי מסוים. אולם בכל מדור אין עריכה שיטתית או סיווג של הידיעות לפי מידת החשיבות או לפי כל קריטריון אחר. השמות הגיאוגרפיים מלמדים, שהחלוקה היתה סכמאטית לחלוטין ולא תמיד ממש שיקפה את המציאות המדינית של התקופה. כך, למשל, תחת הכותרת 'טייטש לאַנד' בגיליון של ד' בחשון תמ"ז,

מביא העיתון ידיעות מווינה ושטראסבורג, ובגיליון הבא אחריו (ו' חשון תמ"ז) — מווינה, רגנסבורג, קלן והאמבורג. משה בן אברהם לא טרח לציין את השמות השונים של הממלכות והנסיכויות הגרמניות, והוא פנה לאבחנה הכוללת יותר בצינו כ'גרמניה' את כל האזורים דוברי גרמנית.

הרשימה הכללית של המחוזות והאזורים, שהעיתון מדווח עליהם היא יחסית ארוכה: הולנד, גרמניה, איטליה ופולין מופיעות כמעט תמיד. יתר על כן, אנגליה, תורקיה, ספרד, שווייץ ומוסקבה. העיתון הביא בקביעות ידיעות ממקומות יישוב של יהודי אשכנז. מלבד הולנד הוא נהג להתעכב על גרמניה ופולין, ופחות מזה — על איטליה. לפעמים עולות גם מדינות אחרות (למשל — דנמרק). ידיעות שונות אלו נשאבו מתוך העיתונות ההולנדית, ולא זכו בעיתון בידיש לכותרות נפרדות.

העיסוק בתורקים־העותומאנים (כפי שדא־סילבא טען בצדק) נראה היה לעורך כל כך חשוב, שהוא הקדיש גם הרבה ידיעות מאנגליה, צרפת ואפילו מהולנד למלחמה נגד האויב המוסלמי. התורקים נקשרים בקביעות גם למלחמה הבלתי פוסקת של מדינות אירופה בעלות צי ימי ניכר נגד שודדי הים. שודדים אלה מוגדרים בדרך כלל במונח 'טירקשי רויבר' (פיראטים תורקיים).

החלוקה הגיאוגראפית אינה מלמדת אפוא על מגוון ידיעות מאזורי היבשה השונים, אלא על עיסוק המתמקד בנושא מסוים (למשל — המאבק בתורקים) מתוך זוויות־ראות שונות.

יתר על כן, תחת הכותרת 'נידרלנדן' (ארצות השפלה, כינוי להולנד) אין לבקש רק עניינים הנוגעים ספציפית להולנד, אלא דווקא צרור ידיעות שונות ומשונות, שהעורך רלה מתוך העיתונות ההולנדית, שהיתה פתוחה לפניו. המדור 'נידרלנדן' מציג מעין תמצית של ידיעות, שהעורך בחר לתרגם מתוך העיתונות המקומית. מקום חשוב תופסים עסקי הספנות — רישום בואן והפלגתן של אניות מנמלי הולנד ומושבותיה. יש גם ידיעות שהגיעו לידי העורך לאחר שהעיתון היה כבר מסודר, והן נדחקו אל המקומות ה'פנויים' — ואין כל חשיבות מהו הנושא שלהן, אף לא לאיזה תחום גיאוגראפי הן שייכות.

מן הראוי לציין קוריוז נוסף: כל זמן שהעיתון הופיע בבית־הדפוס של אורי פייבוש הלוי, פתח העיתון בידיעות מ'טטיטש לאַנד'. אך בעוברו אל המו"ל קסטר־טרטאס, שהחליט להוציא עיתון אך ורק בימי שישי (החל מן ה־5 באוגוסט 1687), שונה גם מקץ שבוע אחד סדר הידיעות, והעיתון פתח בידיעות מאיטליה. אפשר שזה התרחש מפני שקסטר־טרטאס הדפיס גם עיתון איטלקי, ואיטליה עמדה בראש מעייניו הכלכליים. אם זה אמנם נכון, יש כאן דוגמה של התערבות המו"ל בעבודת המערכת של העיתון. ואמנם לא קיבל משה בר אברהם את התואר 'מסדר' בבית־ההוצאה של קסטר־טרטאס ומקץ חודשיים קוצצה הופעת העיתון על־ידי המו"ל החדש.

הידיעות אודות יהודים אינן צרורות יחד. בסופו של דבר אין הרבה ידיעות מסוג זה. ענייני היהודים לא הופרדו לעצמם ולא הוענק להם מקום מיוחד או בולט על דפי העיתון. במסגרת הידיעה הכללית, למשל, העוסקת במלחמה בין הרפובליקה

הוונציאנית לבין הממלכה העותומאנית, מעירה הידיעה אודות התגובה של יהודי ונציה לנצחון במלחמה.

וכך זה נראה במקור (ג' בכסלו תמ"ז – יט בנובמבר, עמ' 3): "וויזל די הערן פון (פענעציען) אזוא גרוש גליק האָבן אין דען טירקן קריג, זוא האָבן דיא (יהודים) וועלכי צו (פענעציען) וואָנן אם זונטאג ווידר פיל פריידן פייאָר ווערק אָן גיצונדן און אויף אַליר הנד ווייז און מאניר די גליקליכי שלאכטן אן דיא טירקן ביווייזן. און די (יהודים) צו (פענעציען) טון קיין געלט שפארן פאר דר גלייכן פייאר ווערק אויז צו געבן." (נמאחר שאדוני ונציה היו בעלי מזל גדול בעת מלחמתם בתורקים, כך גם היהודים תושבי ונציה הדליקו זיקוקים ביום ראשון והפגינו את שמחתם מן הנצחון על התורקים בכל דרך וצורה אפשריים. יהודי ונציה לא חסכו כסף ושילמו כל מה שנדרש לזיקוקים אלה).

מקץ שנה, בי"ט בתשרי, וכן שבועיים אחר כך, בג' בחשוון תמ"ח, עוקב משה בר אברהם אחרי מקרה רצח של יהודים בהאמבורג. בעמוד הרביעי של הגיליון הראשון הוא מספר בקצרה: "(האמבורג) דען צוונציגשטן זעפטעמבער: ענטליך האָט דער (יודן מערדרר) זיין רעכט אורטל ביקומן, דאש מאן אים זאָל לעבנדיק רערדן." (נסוף סוף קיבל רוצח היהודים את העונש המגיע לו, המתה באמצעות גלגל-העיניים).

בגיליון השני הוא מרחיב בעניין הנ"ל בעקבות קבלת מידע נוסף, לאמור: "(המבורג) דען פירטן אויקטאבר: נאך דעם דאש מאן צו (אלטונא) האָט נייליך דען (יודן מערדרר) לעבנדיג גירעָרט גיהאט, זוא האָט מאן אויך דיא מייד וועלכי אים האָט צו דען מוירט גהולפן גיגיישלט און גיבראנד מארקט. אבר אין (המבורג) אין דער (נייא שטאט) האָבן עטליכי יונגן און בויץ גיזעלן צוויי יודן הייא גיפלינדרט און פיל אנדריי יודן גישלאגן און גרוישי מוט ווילן פרשטיפט. און דיא זאך ווער זער איבל אָב גילופן, אבר דיא רייטר וואכט זיין דר צווישן גיקומן און זיא האבן דאש גיפעפל פון אנדָרר גישיידן. דר נאָך האָט מאָן גילאָזט איין (פלאַקאט) אויז גין דאש מאן מיט זולכי וויָרר שפעניגי זער שארף ווערט (פראָצעדירן)." ותרגום הדברים: לאחר שעינו עד מוות בגלגל את רוצח היהודים באלטונה, תפסו לאחרונה גם את האשה שעזרה לו במעשה הרצח והיא הוקעה על כך (= הוטל בה אות קלון; מהולנדית brandmerken). אבל בעיר החדשה של המבורג גנבו מספר נערים צעירים ופוחזים תבן מיהודים, והם גם הרביצו מכות להרבה יהודים אחרים וזרעו פחד גדול, והמקרה היה מסתיים בכי רע אלמלא משמר הפרשים שהתערב ופיזר את המתקהלים. בעקבות הדברים האלה פרסמו כרוז, שבו הודיעו שמתפרעים כאלה יועמדו בעתיד לדין.

מעניין לשים לב בטקסט לאופן בו נוקט העורך באמצעות הסוגריים. בידיש היה מקובל להכניס לסוגריים מלים עבריות או שמות של מקומות. העורך כאן מכניס לסוגריים גם מלים שאינן יידיש במקורן: מערדרר, פלאַקאט, פראצעדירן.

שתי הידיעות הנ"ל פורסמו במרווח של שבועיים ימים, ותאריכי הידיעות אף הם מצביעים על מרווח כזה. משה בר אברהם מציין כמעט תמיד את תאריכי הידיעות שהוא מקבל כדי שקוראיו יוכלו לצרף את הידיעה החדשה אל אלו מן הגיליונות

הקודמים. התאריכים הם לועזיים והם מאפשרים לנו לעקוב אחר מהירות הגעת הידיעות לאמסטרדם: יש, למשל, ידיעה מאמסטרדם עצמה, ותאריכה ממש יום אחד לפני פרסום העיתון, ויש לעומת זאת ידיעה מקונסטנטינופול העושה דרכה לאמסטרדם במשך שבעה שבועות בערך.

עם זאת מן הראוי לציין, שהתאריכים אינם מדויקים תמיד, וניתן להבחין בטעויות משעשעות (כגון ציון של תאריך מאוחר יותר מיום הופעת העיתון). הטבלה הבאה של תאריכי הידיעות עשויה להיות מאלפת:

עיתון מיום שלישי, 22 באוקטובר:

וינה — 9-10 באוקטובר; שטרסבורג — 10 באוקטובר; ונציה — 7 באוקטובר; סאמבור — 27 בספטמבר; בריסל — 16 באוקטובר; האג — 17 באוקטובר; אמסטרדם — 18 באוקטובר.

עיתון מיום שישי, 25 באוקטובר:

וינה — 12 באוקטובר; רגנסבורג — 27 באוקטובר (!!!); קלן — 1 בנובמבר (!!!); באזל — 24 באוקטובר; קונסטנטינופול — 9 בספטמבר; סאמבור — 12 באוקטובר; וארשה — 18 באוקטובר; נאפולי — 8 באוקטובר; האג — 24 באוקטובר; אמסטרדם — 24 באוקטובר; בריסל — 20 באוקטובר; לונדון — 18 באוקטובר.

עיתון מיום שלישי, 29 באוקטובר:

וינה — 16-18 באוקטובר; האמבורג — 22 באוקטובר; ונציה — 14 באוקטובר; וארשה — 5 באוקטובר (השווה לעיל, בעיתון מיום שישי); אמסטרדם — 28 באוקטובר.

מעניינת העובדה, שהעורך משה בר אברהם, שהיה בעצמו גר וערך עיתון בידיש, פרסם ידיעות שעניינן מריבות, סכסוכים ומאבקים פנימיים בכנסיות הנוצריות. והרי כמה דוגמאות:

כ"ח בחשון תמ"ז / 15 בנובמבר 1686, עמ' 3: "קעלן אם ריין, דען אכטן נאוועמבער: דער קור פירסט פון ברנדינבורג אונ דער גראב פון (העסן קאסל) האבן פון דער שטאט (פרנקפורט אם מיין) ביגערט דאש דיא (רעפורמירטי) זאלן מעגן איין קערך גרינדן האבן, אבר די שטאט האט עש רונד אום אב גישלאגן" וקלן על הנהר ריין, השמיני בנובמבר: נסיך ברנדנבורג והדוכס מהסן-קאסל ביקשו מן העיר פרנקפורט, שיתירו לרפורמים (= הפרוטסטאנטים) לייסד כנסייה בעיר, אך העיר דחתה את הבקשה מכול וכול."

אפשר שהעורך שיבץ ידיעה זו מפני שהיה מושפע מדעת-הקהל המקומית באמסטרדם, שעסקה בלי הרף בהתעצמויות ומאבקים בין הפרוטסטאנטים והקאתולים. הביטוי 'רעפורמירטי' הוא הולנדי והוא מאפיין את קבוצות המאמינים הפרוטסטאנטים בנצרות.

דוגמה שנייה: ג' בחשון תמ"ח / 10 באוקטובר 1687, עמ' 3: "דער (אריאנישר בישוף) איז אויז (אוונגרן) צו (וויין) אן גיקומן אונ ווייל דיא טויף פון אירן גלויבן

בייא דיא קטאלישי ניקס גיאכט ווערט, זוא ווערט מאן אים ערשט צו (וויין) נאך איין מאל רעכט טויפן. אונ ער האט פּר שפּרוּכּן דאז בייא דרייסיג טויזנט אריאנר זאלן אויך אלי קטאליש ווערדן" והבישוף האריאני הגיע לווינה (ממקום מושבו) בהונגריה, ומאחר שהטבלתו לנצרות היא בטלה ומבוטלת בעיני הקאתולים, הוא יוטבל לנצרות מחדש בווינה. הבישוף גם הבטיח, שבעקבותיו יוטבלו לנצרות עוד שלושים אלף אריאנים).

האריאנים היו כוח ניכר בנצרות במאות הראשונות לספירה: חלקים נרחבים באיטליה, ספרד וגם בקיסרות הרומית המזרחית הזדהו עם הזרם האריאני. לאחר המאה החמישית הוכרזו האריאנים ככופרים ומינים בכנסייה מפני שדחו את האמונה באלוהות של ישו והציגו אותו כנביא, אדם בשר ודם. קבוצות מאמינים שונות ניסו להחיות אמונה זו לאורך תולדות הנצרות. אין זה מן הנמנע שמשה בר אברהם הגר מצא עניין במחלוקת בתוך העולם הנוצרי מפני עברו ומפני היותו בקי בפרטיה. לא ברור מה הבינו הקוראים מכל המהומה הזאת.

אכן, ידיעותינו לוטות בערפל מוחלט בכל הנוגע לקהל הקוראים של העיתון. מאחר שמקובל להניח, כי הופעת העיתון קשורה בגורמים כלכליים, מן הרין להסיק שהמו"ל שיער שיש לו שוק של קוראים פוטנציאליים באמסטרדם, היודעים לקרוא יידיש, וגם מתעניינים בנעשה בעולם הגדול ומסוגלים לקנות עיתון פעם או פעמיים בשבוע. הקורא ההולנדי הממוצע היה איש מסחר, מן המעמד הבורגני, שיכול היה להרשות לעצמו לשלם מחירו של מנוי שנתי. איש מעין זה העריך, כנראה, שמבחינה תרבותית מן הראוי שיהיה מונח בביתו עיתון כזה. לעומת זאת, רוב חברי הקהילה האשכנזית באמסטרדם היו אנשים דחוקים בפרנסתם, קשי יום, חלקם לא היו מסוגלים אפילו לשלם את מיסי הקהילה. מעמדם הוגדר כ'קררים' (כפי שנקבע בתקנות הקהילה האשכנזית משנת 1712).

רבים מן הפרסומים ביידיש, שהודפסו בהולנד, נועדו להפצה מחוץ לגבולותיה. מאידך גיסא קשה לשער, שניתן היה להפיץ את העיתון הרחק מתחומי אמסטרדם. אף על פי כן, הופיע העיתון באורח סדיר במשך שנה תמימה (5 לפחות) ומותר גם להניח שידיעת קרוא וכתוב בקרב האוכלוסייה האשכנזית דירבנה סקרנים רבים בקהילה לעיין גם בעיתון שלשונו יידיש.

שפתו של העיתון מבליטה זוויית ראייה נוספת. לאמור: חלק גדול מחברי הקהילה האשכנזית לא היו אלא מהגרים ממזרח אירופה, שהחלו לזרום אל גדות האַמֶּסְטֶל לאחר הגזירות של תח-תט (1648–1649). מספרם של מהגרים אלה גדל במרוצת השנים. המהגרים היו רבים יותר מציבור יהודי אשכנז, שהיגרו להולנד מגרמניה החל משנות ה-30 של המאה ה-17 (ה'הויך טייטשי'). הקהילה האשכנזית היתה גדולה יותר מן הספרדית לקראת סוף המאה ה-17 (Kaplan 1989).

לשון היידיש של העיתון היתה היידיש המערבית, השפה הספרותית המקובלת עד סוף המאה ה-18. אין אנו יודעים באיזו מידה היו מסוגלים המהגרים מפולין ומליטה להבין דברי עיתון שחוברו על פי נוסח היידיש המערבית, הספוגה ומשובצת בלא מעט מלים הולנדיות. זיהויו של הדיאלקט המזרח-אירופי בכתובים

שלפני המאה ה־19 הוא נושא שנחקר לאחרונה (Kerler 1999: 17-20), אך מעטים הם סימני השפה המדוברת (בדיאלקטים המזרחיים והמערביים כאחד) בספרות הישנה בידיש, קל וחומר אם מדובר בעיתון שתוחלת חייו קצרה.

מראי מקום

- דא סילווא ראזא נ. 1937: 'די קוראנטן 1686-1687', זאמלבוך לפבֿוד דעם צוויי הונדערט און פֿופֿציקסט יובֿל פֿון דער ייִדישער פרעסע 1686-1936 (עורך: יעקב שאצקי), ניו־יורק, 19-7.
- די פֿורטו ב. 1985: 'כתבי העת היהודיים בליוורנו', קשר 17, 63-72.
- וויזנרניך מאַקס 1928 ב: 'די באַבע פֿון דער ייִדישער פרעסע', די צוקונפֿט לג, ניו־יורק, 679-683.
- טורי נ. 1968: 'ראשית העיתונות היהודית בהולנד', ספר זכרון לבנימין דה־פריס (עורך ע"צ מלמד), ירושלים 310-328 (במיוחד 314-316).
- עריק מאַקס 1928: די געשיכטע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, וארשה.
- פוקס ל. 1987: 'די גרונטלייגערס פֿון דער ייִדישער פרעסע', די גאַלדענע קייט 121, תל־אביב, 199-124.
- צינבערג ישראל 1935: די געשיכטע פֿון ליטעראַטור בפֿ יידן 6, וילנה.
- שמרוק חנא וברטל ישראל 1986: "תלאות משה" — ספר הגיאוגרפיה הראשון בידיש ותיאור ארץ־ישראל של ר' משה בר אברהם הגר', קתדרה 40, 121-137.
- שמערוק חנא 1987: פרקים פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור־געשיכטע, תל־אביב.
- Cahen J. 1985: 'Amsterdam, Cradle of the Jewish Press?', *Proceedings of the Symposium on the Jewish Press: Why? Past Present, Future*, Amsterdam, 17-23.
- Fuks L. 1969: 'Joodse Pers in de Nederlanden 1674', *Joodse Pers in de Nederlanden en in Duitsland* (L. Fuks and B. Poll, eds.) Amsterdam, 5-14.
- Fuks I. 1985: 'Jiddisje krant grootmoeder van joodse pers', *Nieuw Israelietisch Weekblad*, 13 november 1985, 14-15.
- Fuks L. & Fuks-Mansfeld P. G. 1984: *Hebrew Typography in the Northern Netherlands 1565-1815*, Leiden.
- Kaplan Y. 1989: 'Amsterdam and Ashkenazic Migration in the Seventeenth Century', *Studia Rosenthaliana* 23, 22-44.
- Kerler D. B. 1999: *The Origins of Modern Literary Yiddish*, Oxford.
- Schneider M. & Hemels J. 1979: *De Nederlandse Krant 1618-1978*, Barn.
- Van Wijk J. 1999: 'The Rise and Fall of Shabbatai Zevi as Reflected in Contemporary Press Reports', *Studia Rosenthaliana* 33, 7-27.